

Морозенко

Панас Мирний

Оповідання

I

— Спи, Пилипку, спи! Он чуєш, яке надворі схопилося! Гуркоче, гуде та виє... Розгулявся Морозенко! Нема впину старому дідузі: аж пищить усе, а він, немилосердий давить... Знаєш Оленчиного Андрійка? Вкусив бідного за пальчик, аж ногтик побілів, пучка опухла. Тепер мати його і вовтузиться з ним: не знає, сердешна, яку йому пораду дати. Почне одтирати — Андрійко плаче: пальчик болить; давай хукати, одігрівати, а хлоп'я ще дужче займається... А все через те, що не слухав матері. Мати казала йому: не ходи, синку, надвір — Морозенко лютує! — а він не послухав, пішов. От і вкусив його Морозенко за пальчик. А тепер обом лихо: Андрійкові лихо — пальчик болить, а матері друге — Андрійко нездужа!

Так звечора на Меланки казала Катря Зайчиха своєму семилітньому синові Пилипкові, забившись з ним від страшеного холоду аж за комин, у самий теплий куточок печі.

Було ще не пізно — тільки починало смеркати, а Катря вже зовсім на піч забралася, не знати від кого ї задля чого сінешні двері закрутила, хатні защіпнула, зняла невеличкий каганчик з полиці, засвітила ї мерщій побралася з сином на піч, захопивши ї світло з собою.

Череп'яний каганчик, що вилупила його Катря з розбитого кашника, з каплею рижієвої олії на дні, ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнота; пузатий комин заслоняв той підсліпий світ від хатнього мороку; на печі хоч сякий-такий світ борюкався з темнотою; зате хату окривали непроглядні померки... Видно, світ неохочий заглядати в темні пристановища, де ховаються злидні від холоду! Та й що там було освічувати! Хатні голі стіни — полупані, мороз повиступав на їх сизим інеєм; чорні двері розмалював він білими візерунками, а на шибках повимуровував цілі барани криги; тала та крига помалу спускалася по стінах аж до долівки чорними потьоками... В кутку під божницею замість стола стояла узесенька примостка на чотирьох паколах, убитих в землю. Не лежало на тій примостці, як у добрих людей буває, ні хліба шматочка, ні солі дрібочка; на двох голих дошках тієї примостки чорніли тільки дірки, де були колись сучки, що повигнивали та повипадали. А вгорі з кутка виглядав невеличкий образ — не знать, святого чи святої, бо на йому малюнок потемнів, позлущувався, одні тільки чорні очі сумно визирали з пожовклого обличчя, немов скаржилися на холод та голод, що доводилося терпіти хазяїнам хати... А насупроти столу, між череватою пічкою й другою стіною, притулився піл з чотирьох тоненьких драничок, таких хистких, що вони хиталися та вгиналися й тоді, як хто до їх підходив, немов перестерігали не накладувати на їх нічого, щоб, бува, не проломилися, Та на їх і не лежало нічого — пустісінькі та голісінькі, як і та гола та дебела жердка, що

висіла в кутку над полом. І навіщо її там привішено? Удень, правда, на їй бовталось лихе ряденце, а на ніч вона zostавалася голою дровенякою, причепленою наче на те, що коли кому заманеться, було б де повіситись. І диво дивне! — як се Катрі ніколи не западала така лиха думка, коли кругом неї було таке убожество непроглядне, нужда та недостача безмірні, холодні та голодні злидні.

Одначе то б було ще дивніше, якби в Катриній голові заклонулась така чорна думка вночі на Меланки, якраз перед Василем! Всякому звісно, що в ту ніч старий рік кінчається, а новий починається. На віки вічні старий зникає, занесе з собою і добре й лихе, приховає пережите й перемучене і стражданням закручене; а коли що й залишить у людській схованці-споминці, то все ж то буде не кипуче життя-страждання, а тільки спогадка про його, не живе в'їдливе лихо, а тільки його холодна облуда. Натомість Новий рік прийде, нові надії принесе з собою, а за ними, може, хоч невелику крихітку щастя. Та багатому багато його треба, а бідному й то гаразд, коли буде що на завтра кусати, буде чим забезпечитись від холоду!

У Катрі всі ті запаси якраз на Меланки вийшли. Ще з осені вона з ними тяглася та держалася,— скупилася і хлібом, і топливом, думала перехопитись через зиму. Та ба! Об різдві вона побачила, що не тільки через зиму, а хоч би через святки перехопитись... "Тільки б через святки! — дума.— А там робоча пора настане. У багатих людей назбирається немало чорної одежі, поношеного білля, треба його попрати. Піду до кого, або хто покличе — може, хоч на хліб перепаде! А може, в кого трісочок або кізячків випрошу, буде чим у хаті прокурити. Так і перетягну через зиму,— аби через свята!"

І ось сьогодні вдень Катря послідню мисочку борошенця витрусила, щоб спекти сяку-таку перепечайку, послідне полінце спалила, щоб спекти її, послідній бурячок у борщ покришила, послідню пучку солі в його вкинула... "Очистилася! Зовсім очистилась. Назавтра хоч і в рай святий, то чиста!" — думала Катря, пораючись біля печі.

Поки серед череню лежало трухле полінце, дожидаючи підпалу, Катря була ніби покійна. Правда, чорні думки й тоді вже снували по її обличчю, нерадісно світили карими очима. А як вона запалила останнє полінце, як огненні язики охопили його кругом, то їй здалося, буцімто її серце горить-палає. А як почав борщ укипати, то в її серці такі кип'ятки піднялися, що як вона не кріпилася, а не видержала...

— Пилипку! Синочку мій! Що ми будемо завтра їсти! — скрикнула вона, і гарячою течією гірких сліз полилися ті кип'ятки з очей додолу...

Пилипко підскочив до матері, припав до її обличчя й тихо промовив:

— Цить, мамо, цить! Завтра, мамочко, Новий год... Я завтра піду до хрещеного батька посипати... Дасть мені батько сороківку грошей, а дядина велику паляницю, ще й ковбасу на придачу... От й буде нам що їсти. А на гроші топлива купимо... багато-багато, щоб на всю зиму стало!

Катря втихомирилася. Та як же було й не втихомириться, коли син обіцяє такі багаті приноси?

А Пилипко, як тільки знову заклопоталася мати, вже й з хати махнув.

— Куди ти, розхристаний та неодягнений? Мороз надворі лютий! — крикнула вона йому наздогінці.

— Я на хвилиночку, мамо... Я зараз і вернуся.

Справді, Пилипко не забарився. Вскочив у хату, як пуп, синій, зубами цокоче.

— А що, не я тобі казала: не йди! І куди ти ходив?

— Я за пашнею, мамочко, бігав.

— За чим?

— За пашнею. Сусідній хлопець обіцявся пашні на посипання дати. Я до його бігав. Ось вона, так з рукавичкою й оддав,— хвалиться син, показуючи матері рукавичку.— Та тут, мамо, не тільки пашня, і горох є, і квасоля — всього насипав Федір!

— І куди ти, сину, підеш по такому холоду?

— Як куди? Кажу ж: до хрещеного батька.

— Господь з ним, дитино моя! Хіба близький світ до його тьопатися? Як через ліс, то три, а шляхом — п'ять верстов буде... Ще змерзнеш у дорозі!

— Я змерзну?.. Та я літом було на одній нозі до його дострибаю!

— То літом, сину, а се зимою. Шляху немає, сніги глибокі, загрузнеш де-небудь та й не вилізеш. Не ходи, мій голубе! Хай, як потепліє, тоді підеш.

— А що ж ми завтра будемо їсти! Чим хату натопимо? — спитався син, зазираючи матері в очі.

Вона аж стріпнулася, мов хто колючу голку встромив у її серце. "Боже мій, у такі літа та чим свою голівоньку він клопоче?!" — подумала вона, ледве здержуючи сльози. І, пригорнувши сина до себе, почала його умовляти:

— Не клопочи, сину, про завтрашнє — господь милосердний об нас поклопоче. Ти в мене малий, одна в мене втіха й надія. Не доведи боже, лучиться що з тобою недобре, навіщо тоді й мені на білому світоньку жити? Не ходи, синку!.. Не ходи, моя дитино рідна!

— Я б, мамо, й не пішов, так як же Федорові рукавичку назад вертати? Ти,—скаже,—не ходив; ще сміятися буде.

— Ми пашню висиплемо, а рукавичку оддамо. Не ходи, мій голубчику! Ти ж в мене слухняний, послухайся мене: не ходи!—І почала голубити Пилипка.

— Ну, добре, не піду вже, тільки не вбивайтеся так, мамочко! — упрохував вже Пилипко матір, цілуючи її і в лоб, і в щоки.

Катря наче заспокоїлась, а проте неймовірна думка не кидала її голови, клопотала її. Вона знала свого Пилипка, який він вразливий до чужого горя. То ж до чужого,— а до свого? Хіба він не чув, яким вона несамовитим голосом заволатала, останні запаси витрушуючи на сьогодні? Хіба він не бачив по її заплаканих очах, яка різуча мука на сто крат крає її серце? Хіба вона не знає, як ті сльози та мука боляче впинаються в його жалісливе серце? Та він на що хоч піде, аби його мати не плакала. Він і обдурити — обдурить, аби її заспокоїти.

Вона не помилилася. Пилипко, вмовляючи матір, тільки заспокоював її. В його

малій голівоньці гвіздком стриміла думка: от хоч би що, а піти посипати! І торік він ходив, ще меншим. Хрещений батько дав йому сороківку грошей. Шагів з п'ять він випосипав по селу. То ж торік було, тоді він був малим, а тепер... Тепер він дядині скаже, що в їх нічого їсти. Дядина — добра людина, надає йому й хліба, й ковбас. Ото він звеселить матір, як нанесе додому подарунків! "Мати страшає, що я замерзну. І чого б я змерз? Та я як чкурну, аж закурить! Мені аби з хати вибратись, щоб не запримітила мати, а там..."

— Ти б синку, сьогодні віддав Федорові рукавичку,— трохи згодом почала Катря.— Ну, я сама спорожню та й віднесу назад. Скажу: у нас своя є... Дай сюди рукавичку!

— Так я, мамо, похвалився Федорові, що в нас рукавички немає. Хай я завтра в обід сам йому віддам, а то в брехунах зостануся.

— Ну, добре. Хай і по-твоєму буде! — одказала, зітхнувши, Катря й почала в хаті поратись.

Пилипко собі буцім загрався, а тим часом пригадував, куди б його заховати рукавичку, щоб мати не побачила. Він тепер каявся, що похвалився матері про неї. Не похвалився — мати б нічого не знала, не клопоталася, а тепер не одстане, одне товктиме: не ходи та не ходи.

Тільки що мати вийшла чогось надвір, він зразу схопився, метнув очима по хаті, побачив непримітне місце між піччю і паколом від полу і мерщій туди рукавичку.

— Сиди там та не писни! — скрикнув на неї й посваривсь невеличким пальчиком, мов на кого живого.

Рукавичка виставила до його напалька, наче, глузуючи, дражнила: отже, візьму та й похвалюся! От тільки мати на поріг, а я зараз їй на очі.

— Бач, яка осоружна: я її прошу, а вона мов нарошне виставляється!.. Підожди ж ти!

І він побрався аж під піл, щоб переховати рукавичку.

Катря, вернувшись знадвору, здивувалася: "Де се Пилипко, куди йому дітися? Чи не на печі?" — подумала і, не сподіваючись нічого, підійшла до полу, зазираючи на піч.

— Сину! Де ти? — спитала.

— Гарр...— загаркав Пилипко з-під полу, вдряпнувши матір за чобіт. Катря з жаху одскочила аж насеред хати.

— Ненечко! Матіночко! Злякалися? — вискочивши з-під полу, скрикнув Пилипко й повис у неї на руках.

Він усміхався до неї і рожевим своїм личеньком, і ясними оченятами, і білими, мов жорновки, зубенятами.

— Нехай тобі, сину, добро сниться, як ти злякав мене! — промовила вона, піднімаючи його вгору, і пригорнула до себе.

Пилипко вчепився за материну шию руками, припав до неї головою і так утішно на всю хату залився! Не маючи з ким погратися, він пустував тепер хоч із матір'ю.

Мати собі раділа. Хай дитина краще бавиться, ніж буде сушити себе важкими думками. Поцілувавши сина в лоб і в розхристану голу душу, аж тричі міцно

поцілувавши, вона донесла його до полу й, положивши на тонкі дранички, ще раз поцілувала. Не знать, де й ділася недавня туга, сум та журба гірка.

— Моя дитиночко рідна! Мій синочку коханий! Краще так забавлятися, ніж підеш куди не знать за чим! — нагадала знову Катря.

— Та я ж вам казав уже, мамо, що не піду! Які-бо ви неймовірні! — обізвався він з докором.

— Чую, чую, моя дитино! Я знаю — ти слухняний, ти послухаєш своєї матері! — палко шептала Катря, а проте думка про синові заміри не кидала її голови.

Вона зійшла до неї й тоді, як Катря послалася й лягла з сином спати. Через те вона й на добраніч загомонила з сином: щоб одвернути його від його заміру йти посипати, стала лякати Морозенком, що вкусив Оленчиного Андрійка за пальчик.

— Та я, мамо, не боюся Морозенка,— одказав Пилипко,— не страшний він мені! Андрійко малий, не знав, що робити, то він його і вкусив за пальчик, а я не боюся його!.. Якби він став мене кусати, то я б його по зубах, по зубах!

— Ні, сину, і ти бійся його, хай йому всячина! Може б, і Андрійко оборонився, якби знав, коли він нападеться, а то він завжди підходить крадькома. Вкусить та й подався далі!

— То як же від його, мамо, й устерегтися, коли він такий? Ми оце тут поснемо, а він підкрадеться та й покусас.

— Тут не покусас, сину, бо тут тепло. І зуби в його розтануть, як він підкрадеться до нас.

— А де ж він живе? де його хата? — спитався Пилипко.

— Надворі, сину. Де віхало найстрашніше та холод найлютіший — там його й хата...

— Як же він не змерзне, мамо? Ти кажеш, що він старий, а от не боїться холоду.

— Чого ж йому боятися, коли він й є сам холод.

Пилипко задумався. Дивно йому й чудно йому. Він знає, що таке холод, він бачив не раз і віхало. Непривітне все те, дошкуляє. Отже, щоб то було старе або молоде, він не знає,— щоб мало обличчя, не бачив,— а от мати дідуганом Морозенка взиває. Він знає й діда старого, горбатого, з білою бородою і запалими підсліпуватими очима. Отже, то дід добрий — нічого не зашкодить, а от Морозенко,— каже мати,— кусається.

— Мамо! А бачив хто Морозенка, який він?

— Не знаю, моя дитино. Я не бачила, то й не знаю. А люди кажуть, що він старий-старий та кремезний... Голова з гору, замість волосся вкрита снігом, а борода сплетена з довгих-предовгих вістряків, що намерзають у ясний день під стріхами. А ніщо так у його, як зуби! Наче голочки, гострі, тонкі, непримітні; він як кусас ними, то впускає в тіло. Через те воно так і болить та трудить, як він вгородить в його свої зуби!

— І очі є в його, мамо?

— Є, сину! Кажуть: очі в його з криги, білі та блискучі, от як тонкі скалочки з льоду бувають, тільки замісто чоловічків в їх холодні огники світять. Страшні такі очі, крий господи! Як наведе він ними на кого, так наскрізь холодом і прониже!

— А ноги він має? І руки?

— Є ноги й руки. Ноги в землі, не видно, а руки — довжелезні хапала, він ними завжди махає. Холодом дихне, а руками махне,— так по всьому світу снігом та холодом і стеле. А як розсердиться чого, то ще дужче руками замагає,— тоді вже ціле віхало здійсмає.

— Нехай йому всячина, який він страшний, мамо! — глибоко зітхнувши, мовив Пилипко.

— Страшний, сину... А найстрашніший малим діткам. Він їх любить кусати, а часом і зовсім собі забирає.

— Я ж, мамо, не малий, мені його нічого боятися.

— Бійся й ти, синку. Ти великий на те, щоб тебе вгору підняти або матері на руки взяти, а Морозенкові ти саме впору. Таких, як ти, він найбільш полюбляє. Часом, буває, ви вискочите надвір, то він зараз і почне з вами загравати: за пальчики кусає або за носа ловить, а то на щоці вліпе такого холодного поцілунка, що від його аж шкура побіліє, а потім геть злущиться. То ж, коли він вас в селі недалеко від домівки застукає ; а як — не доведи боже! — де в голому полі або в лісі заскоче, то там вже й душу витягне.

Пилипко замовк, притаївши духа; мовчала й Катря. Завдавши синові такого страху, вона була певна, що він побоїться піти посипати, їй тільки того й треба, щоб він не зірвався в такий холод в таку далеку путь! Їй самій, привичній до всякої лихої години, й то часом аж плач бере, як вискочить надвір. А то ж то йому, малому! — без одежі теплої, без чобіт добрих. Хай трохи попомліє душею від страху, а як засне, переспить. Страх минеться, забудуться ті страховища, що душу лякали, сон своїм спокоєм все те заснує, а все ж зостанеться споминка про ту страховину, й та споминка одсахне сина від лихого заміру.

Вона глянула на його. Пилипко не спав, лежав тихо; широко розкриті очі направилися в куток печі, він ними й не змильне, так дивиться прикро. Куди він дивиться? Що він там вбачає? — Він нікуди не дивиться. Погляд його ганяється за таємною думкою, що стоїть перед ним нерозгаданою марою, як той нерозгаданий страх, що опанував його душу й серце. Що воно, відкіля воно, не питайте! Чутно тільки, як оте страховище пронизує його мале серце, як воно кидається в кожній жилочці, озивається в кожному суставі. Отже, назвати його не підбереш слова, піймати й розглядіти не натрапиш часу. Так пробігає блискавиця через наше тіло, незчуєшся, звідки світне, пониже і не знає куди зникне.

— Синочку! Пізно вже... ти спав би. Ну, я тебе перехресчу, щоб ніщо лихе до тебе сонного не приставало,— мовила Катря, дивлячись на замислене личенько Пилипкове, й почала його хрестити, а перехрестивши, здавила злегенька за носик. Пилипко усміхнувся, повернувся боком до матері. Тиха дрімота почала його колихати, злегка закриваючи очі. Незабаром після того він заснув.

II

Приспавши сина, зосталася Катря одна із своїми думками самотніми. Невеселі вони були в неї! Та й кому зійде на думку радість, коли на завтра нічого їсти, нічим в хаті

прокурити в люті морози? Як не забивай собі баки іншими гадками, а думка про щоденні потреби скаредного життя верне тебе до його, почне крутити та вертїти коло його,— от як крутяться голуби над пожежею. Дарма їм, що посмаляться крила; байдуже, що незабаром огонь пожре їх захист, оселю: несподіване страховище вабить їх, тягне до себе. Кругом чорний морок, димище та курище розіп'ялося, а під ними так видно та ясно! Доки сили стає, шугають вони, сполохані з гнізд своїх, над широким полум'ям, в диму та курищі, в гарячїм від палу повітрі, поки не посмаляться. Тоді від знемоги опукою падають у жарке вогнище.

Чоловік — не птиця, Катря — не голубка. Хоч кругом неї вихорїлась пожежа злиденного життя, душила димом та чадом її знеможену душу, хоч в тому чорному диму й крутились та вертілись її самотні гіркі думи,— та не падали вони на вогнище, не смалились і не горїли, а ще більше розпросторювались і гуляли собі по волі — не на безкраїм просторі, а в холодній хатині, б'ючись об сирі стїни, заглядаючи в голі кутки, прислухаючись до пекучих перебоїв серця. То їй вчувалася своя голодна печія, то синів безпомічний викрик: "Мамочко, їстки хочу! Мамочко, папки! Мамочко, змерз — холодно!"

Ну що, справді, дасть вона завтра синові їсти? Чим прокурить черевату піч, щоб обігріти його, малого? Піти в кого позичити? Хто ж їй позичить? Чи, може, Христа ради руку простягти? Хто ж на те зверне увагу? Гладка, скажуть, не хоче робити та в старці пошилася! Ну, та, може, хто й зглянеться, зарядує на день або другий. А там же? А далі? Коли б вона сама була, то байдуже їй журитися. Хїба мало високого дерева в лісі, глибоких ополонки на річці? Тільки б, може, нагнулася довга гілка над тілом або зашумїла вода попід льодом, сердячись, що хтось незвичайний зрушив її сонний покїй. А от біля боку лежить її втіха й надія, спочиває її крихітка серця, що вона з таким болем одірвала від свого й пустила на світ окремим життям. Все на світі переживеться й минеться, все замовкне, як і ми самі замовкнемо; все зникне, як тїнь та, коли ми очі закриємо, одно зостанеться — воно, наша частка, що зв'язує мертвого з живим, нагадує живому про помершого, та нитка, що тягнеться без перериву через сотні, тисячі віків. Не дай господи, вона перерветься!

Через те Катря більше болїла за сина, ніж за себе. Та й чого їй за себе болїти, коли все, що було доброго та живого в душі, так перетрухло та перемліло, такою корою покрилося, що нічому вже проломити її.

Чого тільки вона не пережила на своїм віку, не звїдала? Десяти літ вона зосталася сиротою, без батька, без матері, в панському дворі. Не на те примостила її доля там, щоб на волі рости, як билина в полі, а щоб підставляти свою спину під нагальну працю, томити свою сирїтську голову чужими клопотами, вислухувати докори та нарікання, скоштувати стусана й духопелика від кожного, в кого засверблять руки. Батька її ще замолоду в москалі віддали, щоб знав, як треба коритися кріпацькій долі, а мати сохла та скліла, поки зовсім не зосклїла, покинувши на білому світі одинадцятилітню сироту. Зосталася вона одним одна із Зайцевого роду. Були, правда, дядьки та тітки з матернього боку, та ті за двором жили, а туди заходили тільки вряди-годи, щоб часом

поманити її сухарем з остюками. Була ще в неї хрещена мати, що коли-не-коли мила й чесала її, та були панські індічата, що вона пасла малою, а більше нікого близького не було. Індічата їй найближчі були. Вона з ними росла, ними втішалася. Оце набере в пазуху невеличких індічат та й майне з ними по степу. Старі індики курлюкають, женуться за нею. А вона, наче вітер, степом гуляє, заливається реготом, бо індічата, підскакуючи в пазушині, лоскочуть її попід боками. А як побільшають індічата, почнуть добиратися ростом до старих індиків, то вона почне на їх гукати, свистати,— і знову регоче, коли вони до неї, наче москалі на муштрі, всі разом забелькочуть. Дурниця, дитячі забавки та витребеньки, за які не раз птичниця чесала руки об її спину. Сількісь! Коли та дурниця забавляє нас, тішить, то чом же й не потішитись нею? Хіба не так само бавляться люди, ганяючись за достатком, почотом, славою? Та сама дурниця, тільки іншої пори, інших літ... Одно тільки: невеличка Катруся, бавлячись з індічатами, сама себе забавляла, й від її іграшок не було нікому ніякої втрати, хоч птичниця, засилаючи духопелика, і гукала щосили: "Ти ж, сучко, напелехавши повну пазуху індічат, подавиш їх!" А ми, ганяючись за достатком, почотом та славою, так часом бавимось з людьми, що від наших забавок буває їм дуже солоно!.. Нам байдуже про те, як було байдуже й Катрі, чи краще індічатам по степу біля старих індиків бігати, чи в її пазушині пищати. Вона знала одно: се її забавляло, вона й бавилася. Маленька, дурненька! Та й тепер, видно, вона не порозумнішала, бо, пригадавши давне, трохи не скрикнула: "І чому я довіку не зосталася невеличкою дівчинкою з невеличкими індічатами?!"

Так думала Катря, та не так судила їй мачуха-додя.

Минуло їй п'ятнадцять літ. Вона тільки-тільки що стала розпускатися, як та рожева квітка вранці на зорі, стигнути й наливатися, як червонобокi яблука об спаса. Ясне сонце та запашне степове повітря допомагали роботі дівочьких літ. Висока Катря та брава, на лиці, як калина, чорне волосся, наче хміль, кучерями обвиває її голову, карі очі так утішно виглядають з-під довгих вій, загара на обличчі доводить, що не буряковий квас, а гаряча кров дзюрчить у її жилах.

Раз її вгледів пан — і... Катря від індічат пішла в горничні. Вона не скаже, щоб там їй жилося погано: було їй вдоволь і пити, і їсти, і в чому походити; одно тільки — не було волі! Їй хотілося, як тому вітрові, по степу ганяти, надихатись польового повітря, щоб аж у грудях займалось, нажаритись на сонці палючому, що як не займеться!.. А вона мусила сидіти в чотирьох стінах та хіба коли-не-коли по садку походити, в холодку та в тіні, куди тільки крізь густе гілля пробивається ясне сонячне проміння. Польова билина, вона не призвичаєна до густої садової тіні. Чорна загара геть спала з її повного виду — білий він у неї та свіжий, мов пелюсточка з рожевої квітки; волосся від пахучої масті та щоденного вичісування вирівнялось та вигонилось — не стирчить на голові кучерявим хмелем, а гладенько причесане, рівно облягає кругом її білого чола, сама вона ще піднялась, вирівнялась, налилася, немов обточена стала,— очей не одірвеш від неї!.. То все було зокола. А що було на душі в Катрі, що заводилось у її серці? Вона нікому не казала, та її ніхто й не питав. "Яке несподіване щастя випало Катрі! —

гомоніли дворові.— Що було з неї, а чим тепер стала? Сказано — не родись вродливим, а родись щасливим!" — "Брехня! — думала Катря,— через ту вроду не маю я щастя зроду!"

Незабаром після того вийшла воля. Все зашуміло кругом, прорвалася гребля людській сподіванці на краще життя. Цілі довгі віки мостили та гатили її, держали в запруді ту велику воду, а се вона зразу прорвала ту міцну греблю й понеслася широкою течією по селах, хуторах. На дивовижу всім дворовим, винесла та течія і панську горничну Катрю з двору на волю! Кріпаки за те трохи її на руках не носили. Сказано: своя кістка, своя кров! Не обросте вона жиром у розкошах — до свого рідно обізветься! Були, правда, і такі, що казали: "Дурна, дурна Катря та нерозумна! І що б там з нею сталося, якби вона зосталася в дворі? Ні, заманулося свого хліба, волі! Побачить, яка та воля, як не раз, не два голодна й холодна посидить!" Отже Катря не потурала на те: їй притьмом захотілося волі — й вона попливла за тією бурливою течією, що, знявшись з дворів, понеслася по всьому широкому краї, вигукуючи та викрикуючи: "Хоч гірше, аби інше! Буде нашим ворогам чужим потом умиватись, нашою кров'ю впиватися!"

Пішла Катря в село до дядька та дядини, та недовго була в родичів. Не їй, молодій та дізнавшій розкоші, було миритися з тим мозоляним хліборобським життям, до якого прикрутила доля її родичів. Ще поки стояла весна красна, з теплом привітним, з цвітом розкішним, з запашними лугами та степами, вона по них швендяла, пригадуючи свої дитячі забавки. А як настали жнива, з довгими палючими днями, невеличкими короткими ночами, з важкою похопливою роботою, то їй стало невміч: удень немилосердно сонце пече, стерня в руки й ноги коле, нагальна праця з ніг валяє, а нічка прийде,— хвоста того заячого коротша,— ні виспатися, ні одпочити як треба!.. Насилу Катря одбула жнива та й подалася з села в город, де стільки галасу та гомону, дива та чуда всякого. Село, риючись у своїй чорноземлі, серед підметів та городів, гаразд не зрозуміє городського життя. Байдуже кротові, що поверх його узенької нори привітно сяє ясне сонечко, а в прозорому повітрі літають і радісно щебечуть усякі пташки! Дарма й сонцеві, що в глухих нетрях землі риється якесь сліпороде звір'я: хай собі риється та підпушує землю, на котрій тепло, поєднавшись з світом, зародить таку буйну рослину! Сількісь і пташкам — відкіля береться їх живність: куди оком не скинь, де не приткнись — всюди її багато; а коли хто зжене з одного стебла, то недалеко й друге — тільки знятись та перелетіти! Всякому своя доля: один рук не докладаючи працює, а другий його працю без клопоту поїдає!

Катрі спершу сподобалось городське життя: хатня робота не важка, зайвого часу чимало і дива всякого багато. А до того ще, вродлива та при здоров'ї, Катря кидається кожному в очі. Витріщаються підсліпі очі, уздрівши перед собою польову квітку: загра-затіпається порожнє серце, як заманячить перед ним брова дівоча постать. Не дивно, що Катря не мала одбою од улесливих речей та здивованих очей. І москаль серед муштри до неї бровами моргає, і шевчик або кравчик посила їй навздогінці такі солодкомовні привіти, що в неї аж дух спирає в грудях, і блідолиці паничі, стрівшись з нею, оживають, прояснюються й геть-геть проводять її своїми очима. А Катря землі

під собою не чує!.. Ой, стережися, польова пташко, знизу блискучих котячих очей, а згори бистрих пазурів хижих шулік! То вони біля тебе ворожать: одні крадькома, попідтинню, а другі звисока, ширяючи в безкраїм просторі синього неба. Кожному хочеться жити, кожному треба житись!

Не вбереглася пташка шуліки, як не вбереглася й Катря своєї недолі. В сусідньому дворі такий хороший панич і такими солодкими медяниками годує! Наїлася Катря тих солодких медяників,— аж тепер їй нудно, як про те згадає. Медяників швидко не стало — панич оженився на панночці, де вона служила за горничну, а їй ткнув у жменю дві червоних бумажки; аж у неї у віччі від них почервоніло. Спасибі їй за те! Все-таки не з порожніми руками прийдеться в село вертатись.

Незабаром Катря вернулася до вдови-дядини, що під той час, поховавши чоловіка, одним одна на старості літ зосталася. Спасибі дядині — не прогнала Катрі їй, узявши в неї гроші до схову, обіцяла навіть після смерті оддати їй свою хату з городом. Хоч та хата й валилася, а города того жменя, а все ж таки свій захист, своє пристановище. І птиця собі гніздечко звиває.

Оселилася Катря в селі. Пішов кругом гомін про неї; чутно смішки та пересмішки: корисна в городі з'їжа, он які гладкі відтіля вертаються! Слухала те Катря та мовчала, навернула лихо важким гнітом горя та душею мліла. Все, що було в її серці живого, закам'яніло, все, що було в душі доброго, зотліло! Зосталися горе та сльози та... Пилипко з'явився на втіху!

Пилипко її справді втішив. Не було тих любих назвів, щоб вона йому не прикладала, не було тих утішних слів, котрими б вона його не взивала! Вночі не спить, його доглядає, вдень серцем за його мліє, коли робота одірве від його на яку хвилину. Нема для неї щастя й спокою, як біля його. Хай собі довгі язики що хочуть говорять: ротів людям не позамазуєш і слухати — не переслухаєш. А воно, мале немовлятко, одна в світі втіха й надія!

Полюбила й тітка мале внука. Тихе та втішне, воно стало забавкою старій бабусі. Наперебій одна перед другою хапали вони його на руки, носилися з ним; його забавляючи, самі бавилися.

Ото під таким доглядом і ріс Пилипко, піднімався на ноги і став мазуном своїм і чужим. Вздівши його, чоловік зостановиться, гляне на те пишне панське личенько, ясні блакитні очиці та біле й м'яке, наче льон, волоссячко. "Гарний городський гостинчик, нічого казати!" — подума собі. А жінки аби не спіймали Пилипка, то й з рук не спускають: та вхопить, а друга й свої руки підставляє, щоб перехопити.

Зовсім би добре жилося Пилипкові, коли б було чого уволу їсти. А то не вряди-годи приходилось одним сухарем давитись. Ще поки стара бабуся жила, і сьак і так жилося. Катря піде на роботу — тітка з Пилипком дома. Один бог знає, де вона видирала задля Пилипка шматок м'якої палянички або крайочок булки! А як стара на той світ переставилася, погіршало на сім і Пилипкові, й Катрі. Він сам собі дома голодний та холодний сумує, а вона на чужій роботі серцем за його мліє.

Отак не забарилася Катря перебігти прудкою думкою довгу й родючу ниву свого

безталання й опинилася знову в холодній хаті, в тісному куточку на печі, рядом із своїм Пилипком, що назавтра збирався йти до хрещеного батька посипати, щоб принести їй і паляницю, і ковбасу, й грошей.

"Куди йому йти та й у чому його йти по такому лютому холоду?" — подумала Катря. А як же їй справді назавтра бути? Що вона дасть йому завтра поїсти? Чим вона в хаті прокурить? Чи то свята земля давніше запасів більше родила, що їх вистачало? Чи менше їх утрачалось? Чи, може, вона тоді молодша була, ширіше робила, більше заробляла?

І знову невсипуща журба захопила її в свої цупкі обіймища, занудила та затрудила материне гаряче серце, заскреблася червоточиною в попеченій від горя душі, важким гнітом навернула ясний розум. Ні, немає розгадки, просвіту не видно!

— Хоч би що продати!..— І вона позирнула кругом себе. Підсліпий каганчик ледве присвічує з комина, допомагає підсліпим від сліз очам оглядати злиденне добро. Он дірява ряднина чорніє, простяглася під Пилипком замісто постелі. "Кому вона і на що годиться?" Он невеличка подушечка піддержує його кучеряву головоньку. Вона була колись велика, з пуху, та через кілька літ зносилася, що й не пізнати. Пуху в ній, правда, ще багато: якби розскубати та розбити, і на велику б стало. Замість пуху, напірник можна соломкою або сінцем набити — і на соломі щасливому добре спиться. От якби продати! Та кому ж його? Коли? Он ще кожушина вовною вгору, мов вівця, простяглася. Колись за неї двадцять рублів давали. Ще й тепер можна рублів із п'ять зачепити. Та як його без кожушини по такому холоду на роботу бігати! Хоч би потеплішало швидше, в свитці б можна. Застарчила б кожушину. П'ять рублів — гроші: на них би місяців зо два протягти можна, а там потепліє. Хіба однести шинкареві в заставу! А може, там ще що знайдеться? — Каганець почав примеркати: останнє світло в ньому вигорало. По кутках печі стовпились морок та чорна темнота. Катря провела рукою по черені, чи не налапає, бува, ще чого, про віщо вона, може, забула. Мозоляна рука черкнулася об суху глину й загарчала. "Ні, не забула, не помилилась, нічого більше немає!" — подумала вона і глянула на Пилипка. Сонна дитина тихо лежала перед нею розхристана, розкидана. Катря витягла з-під себе другий край ряднини і вкрила нею сина, поцілувавши його в заплющені очі. Нагорілий гніт блиснув, зашкварчав, сиза іскорка стрільнула вгору і згасла... В хаті зробилося темно, як у домовині.

Катря підвелася, встала й почала спускатися з печі на піл, з полу додолу. Ось вона босими ногами по-човпала по холодній долівці прямо до стола. Вхопившись руками за край його, вона звела очі в темний куток. Там нічогісінько не видно. Сількісь: вона знає, що там стоїть образ. Перепочивши край стола, вона одступила ступнів зо два назад і почала хреститись. Міцно зцупивши пучку, вона ще міцніше почала накладати нею то на лоб, то на груди, то на плечі, чутно було глухе постукування серед темноти, а більше нічого. Аж ось почулось важке зітхання, наче дух випирався з тіла. "Господи, боже мій!" — роздався глухий голос у темноті, мов виривався з-під землі. Ще трохи згодом щось посунулось, наче впало. То Катря опустилась навколішки й замолилася

ВГОЛОС:

— Господи! Я не вчена тобі молитись, я не зугарна тебе святим словом просити... Я не за себе... Не на мене ти зглянься — зглянься на його... Дай мені пораду в моїм горі... Пошли мені розум добути, чого не стає нам! А ти, мати божа, царице небесна! Заступнице наша! Напути його на все добре, захисти його від усього лихого; від холоду й від голоду, від хвороби та болісті, від наглої смерті!

Далі вона, припавши головою до холодної долівки, замовкла. Вся постать у неї тремтіла, голова трусилася, сльози рясно-рясно посипались з закритих очей.

Хоч зарані заходилася Катря висипати ними на Новий рік своє щастя, а все-таки трохи полегло на душі, як вона нешвидко підвелася з землі. Хоч туга серце, наче в жмені, давила, та не різала його своїми гострими острогами! Поточуючись, наче чмелена, почопала Катря назад до полу й подралася з полу на піч. Помацки налапавши сина, вона обережно перехрестила його і на край подушки рядом з його кучерявою головонькою схилила свою задурену голову.

Чорна, непроглядна темнота стояла кругом. Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни, стрибала по оселі, вила в димарі, гуркотіла у вікна. Катря не дослухалася. Натомлена важкими думками голова не здужала з дослуханням справлятися, натруджене болістю серце забажало спочинку. Незабаром обгорнуло Катрю німе забуття, захитала дрімота, а міцний сон прикрив її своїм спокоєм.

III

Бралось далеко за північ. Позасипали люди по своїх теплих захистах; спить-дрімає земля під глибоким снігом; знемігся вітер, утомилося й віхало, затихло. Не сплять тільки зорі в далекому небі, та не спить той старий дідуган Морозенко, яким Катря лякала свого Пилипка. Білим інеєм чіпляється він за дерево, гладенькою кригою вистилає собі слід по снігу, дише в повітрі таким холодом, що аж кипить усе кругом його. Розходився, сердитий, немилосердно давить, колеться від його натовпу чорна земля, тріскається на її снігова кора, ділиться на шматки товста крига над водою. Глухий бренькіт від того йде понад землю, розпросторюється в холодному та густому повітрі, а дійшовши до лісу — стукається об кожну деревину. Там, у його темній гушавині, виють вовки-сіроманці. Сумно всюди, холодно й страшно. Кругом висить морок та мла непроглядна буяє, тільки сніги виблискують трохи та глупіють зорі в високому небі... Аж ось вплив з-за гори Волосожар і почав виблискувати своїми зірочками, немов танцював перед світом.

У той саме час злегенька скрипнули сінешні двері в Катриній хаті й замовкли. Трохи згодом рипнули й подвірні, випускаючи Пилипка надвір. Загорнений у довгу материну свитку, закутаний її чорним плат-ком, у шкарбунах на босу ногу, з рукавичкою в руках, він, мов заєць, вискочив з сіней та й полинув прямо з села на ліс... Серце його, як у невеличкої пташки, стукало, билось, дух затинався в грудях; а малі ноженята, байдуже про непомірні чоботи, своє робили: він ними швидко чекрижив все вперед та вперед.

І який він радий, що прокинувся зарані, який веселий, що мати не чула, як він

встав, узувся, одягся й вийшов. От якби йому так і звернутися, щоб мати ще спала. Він би багаті приноси положив на столі, а сам приліг біля неї. Он уже й світ бовваніє надворі, білуваті смуги пробиваються крізь намерзлі шибки в хату. Він вдає, що спить, а мати вже проснулась. "Синочку! пора вставати",— шепоче вона йому тихо. А він, мов не чує, ще дужче зажмурює свої очиці, потягається, наче й геть-то розіспався. "Бач, як міцно заснув,— дивується мати.— Поспи, синку, поспи ще трохи, поки я приберусь,— каже вона, злізаючи з печі.— А то де взялось?!" — скрикнула мати, вгледівши на столі хліб та ковбаси. А він схопився, визирає з-за комина та давай реготати. "А що, мамо, злякався я вашого Морозенка?! Що, злякався?" І він миттю плигнув з печі на під, з полу додолу. Мати його підхопила, пригорнула до себе. "От якби-то так сталося!" — запобігає вперед думкою Пилипко та, знай, налягає на ноги, поспішаючи до лісу.

Ось він вибіг уже й за село, на широке роздолля. Перед його очима манячить ліс, притрушений інеєм зверху та прикритий снігом, наче страшенна біла гора, бовваніє він здалека... Подихнуло на Пилипка вільним холодним повітрям, ущипнуло за ніс: аж покотилися сльози з очей, і невеличкі крижинки зразу на віях повисли.

— Та ну, не страши: не боюсь я тебе! — промовив Пилипко, струшуючи рукою крижинки з очей.— То тільки мати лякала.— І він не пішов, а побіг підтюпцем.

Ось він добіг уже до лісу. Не сніговою горою тепер він здавався Пилипкові, темним страшидом з чорними корявими ногами, білими лапатими руками та величезною, закутаною снігом головою... Скільки в того страховища ніг та рук? І не перелічити!.. Ось воно одну ногу підставило під Пилипкові шкарбуни, мов перечепити збирається. Пилипко ухильнувся, обминув. Ось другу знову засилає, третя з снігу вилазить. Ось лапата рука зачепила його за голову, й зразу обтрусило всього снігом. Він як обпечений одскочив. Щось десь луснуло, посипало наче горохом. Он друга рука наставляється, третя здалека на його киває, мов перестерігає: не ходи далі!.. Пилипкові зробилося страшно: чорні кружала заходили перед очима, на голові піднялося волосся вгору, наче джмелі, загуло у вухах. Серце як не вискочить, б'ється, дух запинається в грудях. Він зостановився.

— Морозе, Морозеночку,— замолився він тихо.— Пустим мене до хрещеного батька. Я тільки до його одного підіду посипати і, що випосипаю, віддам тобі половину.

Недалеко від його сич засичав, сова зарепетувала, а йому здалося, що то Морозенко регоче.

— Хіба тобі мало половини, що ти регочеш? То я все тобі віддам, усе — і гроші, й ковбаси. Пустим тільки.

— Пу-гу-гу-у-у! — застогнав пугач серед лісу, а Пилипкові здалося, що то загукав Морозенко: — Не пушу!

— Бач, який ти лихий та недобрий!..— почав докоряти Пилипко.— І що б тобі сталося від того? Я ж не твоє братиму, а буду прохати в хрещеного батька. Он бідкається мати, що в нас на сьогодні нічого їсти, нічим протопити в хаті. Пустим, голубчику!

— Ха-ха-ха-ха-ха-а-а! — знов зарепетувала сова, й гучна луна того скаженого репету

по всьому лісі роздалася.

— То ти тільки вмієш реготати? — скрикнув Пилипко.— Так не боюсь я тебе! — і, піднявши кулачата вгору, він подався вперед.

Так цвірічить і стриба горобець перед котом, що вловив гороб'я і, міцно здавивши зубами, покручує довгим хвостом та висвічує хижо очима. Ой, стережися, невеличкий горобчику, того лукавого викручування та хижого висвічування! Лети собі мерщій у своє гніздечко виплакувати своє горенько з своєю дружиною. Стережися й ти, невеличкий Пилипку, свого лютого ворога, що тобі з ним боротись несила! Вернися мерщій у свою голодну та холодну оселю, де тебе ненька рідненька пригріє й потурбується про твої недостатки.

Не встерігся знічев'я горобець, не встиг і цвірінькнути востаннє, як накрив його кіт своєю пазуристою лапою. Не встерігся й Пилипко свого ворога, що заманив його аж в середину глухого лісу, де він збився з шляху і різався трохи не по пояс глибокими кучугурами снігу. Не лічив Пилипко, скільки разів приходилося йому падати й набирати снігу не то що в шкарбуни, а й за пазуху, й за чорний платок на голові. Сількісь! Сніг він отрусить та й знову дере вперед; дурноверхе завзяття його підганяє. Ліс перед ним мов вироста; він давно вже вскочив у його і повинний би був перейти, а от йому кінця-краю немає. Мороз уже не раз, мов опік, боляче вщипнув його за ноги в лихих шкарбунах, за голі малі кулачата й за личенько біле, рожеве. Не потура на те Пилипко, зостановиться перепочити, потре те місце, де болить, похука в малі рученята та й знову підтюпцем далі.

Ось він вибрався на чисту поляну. Кругом ліс обступив її, а вона, чиста та біла, лежить собі, відпочиває під холодним снігом, і тільки зірочки виблискують по її своїми сизо-жовтуватими іскорками. Де се він? Куди забрів? Скільки разів доводилося літом бродить йому по лісу, а він не припам'ятає такої поляни. Чи не Морозенкова се, бува, горниця? Чи не задля себе він прибрав її так чепурно, чисто? Кругом обставив деревом високим з кучерявими верхів'ями, пообтикав невеличкі полянки поміж деревом кущами тонкої ліщини, від вітру холодного закриває. Певно, се його світлиця. Он під кожною деревиною по пеньку чорніє, то задля гостей, що як найдуть, то було б де перепочити. Чом же тепер нікого немає? Чи були та порозходились, чи ще й не приходили?

— Сісти лишень тут і собі та відпочити,— промовив голосно Пилипко.— Здорово ухоркався, аж піт проймає, сяду та перепочину.

Пилипко вибрав найзручніший пеньок і сів на йому.

"Ну, та й добряче сидіти: є куди простягти ноги й спиною об віщо обпертись",— подумав Пилипко, простягаючи натруджені ноженята й прихиляючись головою до товстої деревини.

Йому було так хороше. Холоду він не почував, руки й ноги терпли-німіли, неміч чи сон колихав його стиха...

— Відпочину та й знову піду, хоч світом доб'юсь до хрещеного батька. Докажу-таки матері, що Моро-за її не злякавсь. Не страшний він мені, хоч спершу було наче

страшно. А тепер... ні! не боюсь... не страшний.

Пилипко затих, наче заснув. Що се таке? Він почув, наче що стрільнуло в йому; голова ходором заходила, посипались іскорки з очей і разом все перед ним освітілось.

Загорілася вся поляна якимсь сизим світом. Серед того сизого сяйва почали сніжинки ворухитись, почали підніматись, вставати. Та які вони невеличкі, тендітні та білі! Личко з мачине зерно, самі з горошину, а рученята; та ноженята, наче волос, тоненькі.

— Годі нам спочивать! — гомоніли.— Швидко світ буде, дідусь наш прийде. Погуляймо та в довгої лози пограймо! — І почали ставати одна до другої спиною.— Разом! — хтось гукнув. Руки посплітались, задні посхилялись і передніх підняли вгору; далі передні пригнулись, піднімаючи задніх,— і пішло, пішло. Все кругом колесом так і заходило! "Та й проворні які",— подумав Пилипко.

— Буде! погрілись! — хтось крикнув.— Давай танцювати, нашого гостя дивувати! — Якого? — хлопця малого, що йшов до хрещеного батька посипати та присів у нас на пеньку одпочити.

Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Якби-то нам жениха...

Невеличкого, малого,

Хлоп'яточка молодого!

"Дивись, ще й глузують!" — думав Пилипко. А вони кругом його, як той рій, заходили! Крутяться, немов завірюха знялася.

— Шкода, що немає музики! — знову чує Пилипко.— Де в гаспида подівся наш музика? Видно, вихилив чимало, стрічаючи Новий рік, та й заліз у дуплі відпочивати. Ходімо його збудимо. Доки він, бісова п'яниця, буде рутити!

Декілька пар кинулося ген до дуплиного дуба. Закрутилися над дуплом та незабаром у йому й зникли. А ті, що zostались біля Пилипка, заспівали:

Вставай, вставай, п'яниченьку!

Годі тобі спати.

Заграй ти нам на скрипоньці,

Дай потанцювати.

Незабаром з дупла показався чорний цвіркун, на весь рот позіхаючи та ногою голову почухуючи.

— Прочумайся, п'янице! Ач, як розіспався! — кричать до його сніжинки.

— П'янице! — огризнувся цвіркун.— Який я п'яниця? Ви мене напували, чи що?

— А від чого ж спиш?

— Від чого? Сон найшов!

— Знаємо ми, відкіля той сон. Цілу ніч у попа гуляв, попову дочку звеселяв. Прочумайся ж та грай мерщій!

— У попа й без мене були свої музики. Віддає дочку після водохрестя, то там такого гостей зібралося, що й протовпитись ніяк. Цілу ніченьку гуляли. Музика тне, а всі танцюють.

— От і ти нам заграй, щоб і ми потанцювали.

— А плата буде?

— Буде.

— Яка.

— З інею водиця цупка.

— Подавіться ви нею! — скрикнув цвіркун, сплюнувши.

— Ну, годі, не комизься та мерщій проспися. Бо як повернеться наш дідусь Морозенко, то буде тобі лихая ненька!

— Ви так і звикли про все доводити дідові!.. Цокотухи! Становіться вже, буду грати.

І, надимаючись, він почав:

Цвірінь, цвірінь!

Якби теплий черінь

Та гаряче просо,

То спав би я й досі!

А тут мені холодно,

Жити мені голодно.

Бух!

Піти надіти кожух.

І цвіркун мерщій плигнув у дупло. Всі сніжинки зареготались.

— Дивись, які тут дива! — промовив чи подумав Пилипко.

— Ще й не такі побачиш! — хтось до його обізвався.

Се зразу щось як загуде! Тонко та голосно запищало, наче хто в невеличку дудочку заграє:

Се наше Віхало йде

Та музики за собою веде! —

скрикнули разом сніжинки й закрутилися серед поляни. Захитались гілки на високому дереві й почали струшувати з себе іній. То не іній, то ледве примітні білі голенькі хлоп'ята злітали з гілок, і кожне, вхопивши за руку сніжинку, почало біля сніжинок крутиться та гопака вибивати. Сніжинки, собі зіп'явшись на пальчики, дрібно ногами вибивали; сухе листя на ліщині надималося, гуло, деренчало; ліщина об ліщину терлась-скрипіла, а вітер поміж гілками так завивав, що в Пилипка аж у вухах пищало. Сніжинки з інеєм крутилися, збивалися в купу, і та купа росла, більшала і, наче стовп, підіймалася вгору.

Віхало! Віхало!

Наше любе Віхало!

Прийди ти до нас

Звеселити нам час! —

все кругом пищало, верещало, гуло.

Аж ось з'явилося й Віхало. Товсте та кругле, наче здоровенна копиця, воно десь із-за дерева взялося і, вхопившись за верхів'я гілок цупкими лапастими руками, почало опускатися серед поляни. Товсті, як лантухи, його ноги в повітрі гойдалися, снігова

одежа на йому крутилася, лопотіла, а кустрата голова на всі боки майтолалася.

— Помочі дайте! Помочі дайте!.. Піддержуйте, щоб не впав, бува, я та не забився,— товстим хриплим голосом загукало Віхало.

Сніжинки з інеєм ще більше закрутилися, стовпом здіймаючись угору, і той стовп підвели під Віхало.

— Ху-у! заморився! — сказало Віхало і по стовпу почало спускатися на поляну.

— Гу-гу-у-у! — загуло Віхало, і все кругом його закрутилося.

У Пилипка потемніло в очах, голова кругом заходила, у вухах дзвонило, мов у дзвони, гадки почали меркнути, зникати. Його щось хитає, колише.

Засни, засни, мій синочку,

Малая дитино! —

чує він, наче крізь сон, чийсь любий голос. То мати над ним котка співає чи хто інший? Ні, то не матусин голос, то хтось другий над ним нахилився.— Чого ж воно тісно так стало? Хто се на мене таким холодом дише? — плутається в Пилипковій голові.— Се ти, дідугане Морозе? Се твої лихі вчинки?

— На щастя, на здоров'я, на Новий рік!..

Загуло в Пилипка у вухах, тисяча свічок засвітило в очах, і він побачив дідугана Морозенка. Здоровенна, наче винницький казан, голова його була закустрана цілим оберемком білого снігу, довга, як помело, борода виплетена з товстих вістряків криги; товсті настовбурчені брови густо покриті білим інеєм, а сіро-зелені очі, наче Волосожари, виблискують холодним світлом. Тихо схилився він над Пилипком, подививсь, мов милувався, на його личенько біле, покійне і, світнувши хижими очима, приложивсь до теплих ще устоньків Пилипкових своїми холоднопалаючими устами. Не зітхнув Пилипко, не струснувся!.. Все в йому й кругом його затихло, покритися темним холодним спокоєм...

Вже білий світ носився понад землею; надумалось сонце вставати й послало вперед себе аж два червоні стовпи. Стоять вони на краю неба, піднялися високо вгору, бувають своїм червоним світлом, пророкують людям щось лихе на сьогодні...

На щастя, на здоров'я, на Новий рік!

Роди, боже, жито, пшеницю і всяку пашницю,—
почулося Катрі крізь сон.

Вона кинулась, відкрила очі та й не стямилася. Де лежав Пилипко, тільки слід його: чорніє діряве ряденце, бовваніє прим'ята подушка.

Вона миттю стрибнула з печі додолу й побачила табун посипальників, що товпились біля порога.

— Ви не бачили Пилипка? — питає.

— Ні...— поторопіли ті.

— Боже ж мій, боже! — вдарилася в телеси Катря.— Він таки не злякався, не послухався — пішов!

Та, вхопивши наопашки кожушанку, як навісна, помчалася з хати. Хлопчики постояли трохи і, здивовані, пішли собі далі,

— А куди се? Куди се так швидко? — гукали до неї з дворів селяни, дивуючись, що Катря так зарані й так прудко біжить улицею.

Не дослухалася вона до того допитування, вона навіть не бачила нічого перед собою, окрім одного Пилипка.

— Пилипку!.. Сину мій!.. Синочку!.. І куди ти пішов по такому лютому морозу?.. Куди ти знявся по такому скаженому холоду?..— гукала вона на бігу, думаючи, що це гукання раніш від неї добіжить до сина, подасть йому звістку, як побивається за ним його мати.

Вітер подихав проти неї і геть односив назад Катрин нестямний лемент.

Не донявши гуком, вона надолужала бігом. Аж мерзла земля гула під нею, так вона мчалася! У грудях дух затинався, серце, як не вискочить, билось, а вона неслася! Вона не потурала ні на що. Хіба вона дише для себе? Хіба серце б'ється для неї? Хіба не все одно, коли те й друге стане, як його на світі не стане? І чому вона не птиця? Чому в неї не вирости крила? Стрілою б вона пустилася навздогінці, рябцем би впала, де його спіткала, сизим орлом підхопила на свої крила і миттю додому примчала!.. Та ба! Нема в неї крилець, їй богом не дано літати. Хай же одбувають за все ноги!

І Катря не жаліла своїх ніг: скільки хапало духу, мчалася, спотикалася об грудку, падала у високі кучугури снігу і, викарабкавшись, знову неслася далі та далі.

От вона вже й біля лісу. Ось і в ліс вбігає. Бита дорога послалася вправо. А то чий слід верне наліво? На чистім снігу свіжий слід малої ноги. Катря як вкопана стала. "Невже се Пилипчин слідочок? Збилося уночі з шляху?" — вдарило Катрі в голову. "Та невже ж то, господи?" — скрикнула вона, не знаючи, що їй робити: чи йти по шляху, чи вернуть по сліду. "А може, воно далі й на шлях натрапило? Піду по сліду",—подумала Катря і, наче п'яна, хитаючись, тихо поплелася свіжим снігом у гушавину лісу.

Ясне сонце почало підніматися десь далеко за лісом, і його червоний світ слався в лісі по снігу, а на опушених інеем гілках стрибало його ясне проміння, висвічуючи то жовто-зеленими, то червоно-синіми іскорками. Наче зачарований велетень, стояв ліс, опушений весь інеем білим, прикритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом. В ньому було тихо; холодне повітря від лютого морозу, здається, загусло, ані ворухнеться — чисте, прозоре, спокійне.

Хто втерпів би не зостановиться, щоб налюбуватися тією чарівною красою?

Отже Катрі байдуже про те! Не до того їй, щоб чим милуватись на світі. Вона тієї чарівничої краси не примічає та й не бачить. Вона вбачає тільки свіжий слід по снігу і боїться його загубити. Чорною марою тиняється вона по тому сліду, хиляє то направо, то наліво, куди він поверне, їй навіть не западає в голову, до чого він доведе: вона тільки одного бажає — швидше, хутчіше знайти свого Пилипка!

Он слід ріжеться прямо на кущ ліщини. Ні, не в кущ він пішов, а повернув поза кущем. Чмелена Кат-ря за ним повертає й опинилась серед невеликої круглої поляни.

Бистре око її не помилилося, вгледіло зразу, що Катрі треба, і вона, як стріла, полинула до пенька, на котрому сидів Пилипко, прихилившись до дерева головою.

— Пилипку!.. Синочку мій! — нестямно скрикнула Катря і вхопилася за його.

Палючий огонь не опік би так боляче їй рук, як опекло їх холодне Пилипкове тіло!

У Катрі перед очима дим закурив, запекло біля серця, голова кругом заходила. Якась невиразна думка знялась в її голові, проплазала гарячим мозком та там і заколіла.

Опукою повалилася Катря біля сина та вже більше й не підводилась. В неї од нестямки розірвалося серце.

На третій тільки день кинулись селяни шукати Катрю і знайшли її, вже задубілу, біля мерзлого сина.

— Отаке-то вчинилося! Недаром сонце всі оці дні такі стовпи ставило,— мовив старий дід, оглядаючи холодні трупи.— Шкода молодої сили — подавив мороз.

— Та й краще! — одказав Катрин близький сусіда, високий та сухий, наче дошка, чоловік.— Не задавив би мороз, то голод догриз!

— А хлопчик? Яка то була втішна дитина! — знову каже дід.

— Не жалкуйте, діду, малого: раніше вмерло, менше горя знатиме! — знай одно товче Катрин сусіда.

Люди тільки важко зітхнули та перехрестилися.

Чи не від божевільних речей Катриного сусіди?

1885